

**X. ULUSLARARASI
YUNUS EMRE SEVGİ
BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİLERİ
(06-08 MAYIS 2010)**

**Hazırlayan
Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

ESKİŞEHİR, 2011

YUNUS EMRE’NİN ŞİİRLERİNDE MOĞOLCA KAYNAKLI KELİMELELER

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ*

Bu bildiriye, Eski Anadolu Türkçesinin önemli temsilcilerinden olan Yunus Emre’nin şiirlerinde görülen ve Moğolca kaynaklı olan kelimeler üzerinde durulacaktır. Kelimelerin tespitinde Mustafa Tatçı’nın Yunus Emre Divanı II, Tenkitli Metin adlı eseri esas alınmıştır.

ece: Su’alüm var tapuna iy dervişler ecesi
Meşayih ne buyurur yol haberi niçesi

Y.Emre Divanı s.351

Tarama Sözlüğü’nde reis, ulu, ileri gelen (C. III, s.1384);

Anadolu ağzlarında: ece(I) 2. Baba (Isparta, Bilecik, Ordu, Konya, Antalya) 3. amca (Isparta, Bolu, Manisa, Muğla) 4. Erkek kardeş (Denizli, Hatay) 5. Abla, büyük kızkardeş 6. Yenge 7. Babaanne (Zonguldak, Tekirdağ) 8. Kadın (Aydın) 9. Arkadaş, samimi arkadaş (Isparta, Sivas) 10. ağa (İçel) 11. Aksakallı ihtiyar (İzmir, Ordu) 12. Hala çocuğu (Konya).

eci 1. Abla, büyük kızkardeş (Çankırı, Çorum..) 2. Büyükanne (Afyon, Uşak, Eskişehir..) 3. Büyük kardeş, ağabey 4. Yenge 5. Saygıya yaraşır kadın

Moğolcada ise écen “sahip, efendi, reis, tanrı” anlamındadır. Hocam Osman Nedim Tuna, kelimenin Mo. ece(n) şeklinden Türkçeye ece olarak geçtiğini gösterir. (Bk. O. Nedim Tuna, Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I, s. 225.

çomak: Gökyüzünde feriştelere Yunus ne kasd ider bular
Dek turmazsa feriştelere ‘arşa çomak uran benem

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İZMİR

Y. Emre Divanı s.229

Tarama Sözlüğü'nde bu kelime için taranan eserler arasında Yunus Emre Divanı yoktur.

Anadolu Ağızlarında çomah (I) Çomak, sopa (Samsun, Yozgat) verisi bulunur.

Türkçe sözlüklerde çomak: 1. Kısa değnek 2. İri ve ağır başlı bir sopa biçimindeki harp aleti, topuz'dur. (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1, Ankara 1995, s.554.)

O. Nedim Tuna, çokmak, çokman, çokmar, çomak, çoman, çomar kelimelerini Moğol dilinin bütün devir ve şivelerinde bulunan çoki- fiiline bağlar. Bu fiilin Türk dilindeki dengi olarak da tokı- ı gösteriri Yani Moğolca çoki-mag Türkçeye çokmak olarak geçmiştir. (Bk. Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler, s.292)

Räsänen de Y. Uyg. çokı-, Alt. çokı-, Osm., Krg. çoku-, Osm. çuku-, Leb. çoğu-, Kzk. şoku-;Çağ. çoku-m “topuz”, C.C. çokmar “tokmak”, Osm. çok-mak “tokmak” kelimelerini Moğolca çoki- “vurmak, dövmek, kamçıyla dövmek; cezalandırmak” a bağlar.

kalkan : Erenlerün ahına tağ taş katlanmadı
Kalkanı demir ise okları atmak gerek

Y. Emre Divanı s.151

Tarama Sözlüğü'nde kalkan için ayrı bir madde yoktur. Kalkan yapılmak için örnekler verilmiştir. Taranan eserler arasında Yunus Emre Divanı Yoktur. Moğolcada halh-a “kalkan, siper, koruyucu, perde; koruma, saklama” Mo. kalka(n) > Türkçeye kalkan şeklinde geçmiştir. (O. Nedim Tuna, s.297)

Räsänen , Kzk, Kaç “kalka”, Orta Türkçedeki kalkan kalka; Çağ. Osm., Krm Tat., Karaimdeki kalkan; Yakut halha, hahha, haha şekillerini Moğolca kalka “kalkan, Halha Moğolları” ndan gelmiş olarak gösterir. (Bk. Räsänen s.226)

karağu : Karağu dünler olsa yollar hiç eglenmese

Kulavuzum er olsa ben neyiçün azaram

Y. Emre Divanı s. 179

Divanda karanlık ve karanlık'la beraber altı kez geçer. Tarama Sözlüğü'nde "karanlık" anlamındadır ve Yunus Emre Divanı da taranan eserler arasındadır. (Bk. TS. C.IV, s.2270)

Anadolu ağızlarında **karañı** : "Çok karanlık (Denizli), karnımak (karagımak, karanımak): Karanlık basmak (Niğde , İçel) (DS., C. VIII, s.2651); karanu : "Karanlık (Tokat); garanlık (galancık, garangi, garanluh, garannuk, garanuh) : "Karanlık" (DS. C. VI, s.1920)

Osman Nedim Tuna, kelimenin en eski tanığının Divanü Lugati't-Türk olduğunu belirterek Türk –Moğol ortak isim kökü kara'dan Moğolca +nui eki ile türetmiş olduğunu ve Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir. Buna göre Mo. haranggui > Türkçe karanu'dur. (Bk. O. Nedim Tuna, Osmanlıcada Moğolca Ödünç kelimeler, s. 227). Hasan Eren, karanlık biçiminin karañu+luk > karanuluk >karanlık gelişmesine göre Türkçeye ait bir kelime olduğunu söyler ve Moğolcadan alındığı yolundaki açıklamaya katılmaz. Räsänen de karangu'nun Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtir. Clauson ise görüş belirtmemekle birlikte köken ortaklığına dikkat çeker. Yalnız Altay ve Teleüt diyalektlerindeki karanuy "karanlık" biçimi Moğolcadan geri alınmadır. Bizce de karanu ödünçleme değildir.

keleci : Biz bir bahane arada ayruk di elden ne gele

Hak çün emir eyler cana bu keleci andan gelür

Y. emre divanı s.58

Divan'da dokuz kez geçmektedir. Tarama Sözlüğü'nde keleci "Söz, lakırdı, sohbet" anlamındadır. (TS. C.IV, s. 2398-2403).

Anadolu ağızlarında keleci "Sözleşme, anlaşma (Tokat); geleci etmek: Konuşmak, dedikodu yapmak (Kastamonu, Erzincan, Tunceli, Kayseri) (DS. C.VI, s.1973)

O. Nedim Tuna Moğolca “yorumcu, tefsirci” (Lessing, s.714) anlamındaki keleş >Tk. keleş açıklamasını yapar. Bu kelimenin geleci şeklinde de okunabileceği düşüncesindeyim. Söz başında “k” , “g” ayırımı yapan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde böyledir:

geleş “söz, kelime” (Kuran Tercümesi 79b-8), (Garib-name A.Ö. 29a-15), (Kitab- Gunya 20b.13)

geleş “söz , dedikodu” (Kitab-ı Gunya 91b.5)

kürelük : Gafil olma aç gözünü haluna bak öleni gör
Kürelük itme dünyede yazukların dileni gör
Y. Emre Divanı s.39

Tarama Sözlüğü’nde **gürelük**: “Taşkınlık, zııırlık, serkeşliktir. Güre ise 1. Vahşi, talim görmemiş, işe alışmamış 2. Zıııır, haşarı” anlamındadır. (TS. C. III, s. 1180-1181)

Anadolu ağızlarında **göre** (II) Ürkek : Dana göre, güç hal ile tutabildik (İzmir) DS. VI, s. 2158); **güre** (II) 2. Çekingen, korkak, ürkek (Afyon, burdur, Denizli..) (DS. C. VI, s. 2235); **güre** (III) Hiç bağlanmamış, serbestçe gezmiş ürkek, azgın hayvan (Afyon, Burdur) (DS. C.VI, s.2235); **gürelenmek** (I) 1. Yabanileşmek, vahşileşmek (Edirne) 2. Yavaş yavaş alışkanlığını kaybetmek (Elazığ) (DS. C. VI, s. 2235) ; gürelük 1. taşkınlık (Çanakkale) 2. Aşırı istek (Niğde) (DS. C. VI, s.2235)

O. Nedim Tuna, Moğolcadaki görüğe(n) (Lessing 387) ve görügesü(n) ‘e dayanarak görüğe > göre’e > görē ‘den Türkçeye göre şeklinde geçtiğini açıklar. (Bk. Osmanlıca. s.294). Buna göre Yunus Emre’nin şiirinde geçen bu kelimeyi **gürelük** olarak değerlendirmek gerekir.

nöker : El bağlamışdur kamusu Hak Çalapedur
Nökerlü kızdur kimisi alınmaduk çoklar yatur
Y. Emre Divanı s.97

Tarama sözlüğü’nde nöker: 1. Maiyet memuru, hizmetçi 2. Kuma (TS. C. IV, s.2900-2901) Örnekler arasında Yunus Emre Divanı’ndan tanık yoktur.

Anadolu ağızlarında nöger: Erkek arkadaş; nögerlik etmek: Arkadaşlık, dotluk etmek (Konya); nöker: Bir erkekle evli iki kadın, ortak (Aydın, Urfa, Gaziantep, Maraş, Adana); DS. C. IX, s.3255); nöker: Erkek hizmetçi, uşak (Kars) (DS. C.XII, s.4606)

Moğolcada nökür (Orta Moğolca nöker) “Arkadaş, dost, yoldaş; koca” anlamındadır. (Lessing, s. 927) Doğrudan Moğolca alıntı olduğunu Osman Nedim Tuna göstermiştir. (Bk. Osmanlıca, s.235)

yadamak : Yidi zindan kapusın Yunus soynuban çıkdı
Kalmaya sensüz dahı ben gussadan yadaram
Y. Emre Divanı s.234

Tarama Sözlüğü’nde yadamak : Muztarip, muazzep olmak’tır. Kelimeyle ilgili tek örnek Süheyl ü Nevbahar’dan taranmıştır.

Anadolu ağızlarında yadamak şekli bulunmaz ancak yacanmak 1. korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak 2. Utanmak, sıkılmak 3. bıkmak, usanmak 4. Tiksilmek (DS. C. XI, s.4114) yada- ‘la ilgili görünmektedir. Yeni Moğolca ve Orta Moğolcadaki “gücü kuvveti olmamak, bitkinleşmek, ıztırap çekmek, ihtiyaç içinde bulunmak, iktidarı olmamak, bıkmak, nefret etmek” anlamlarındaki yada- ‘ın Türkçeye geçtiği gösterilmiştir. (Bk. Osmanlıca s. 243)

zireklenmek: Söyledüğün keleciyi işitdiğün gibi söyle
Kendüzünden zireklenip birkaç söz dahı
katmagıl

Y. Emre Divanı s.168

Kelime Moğolca serigün “hafif soğuk, taze (hava), canlı, uyanık” la ilgilidir. Türkçedeki zeyrekle ilgili olduğunu O. Nedim Tuna ortaya koymuştur. Kelime Farsça yoluya Moğolcadan girmiştir: Mo. Ser(i)gek > seyrek>>zirek > Türkçe zirek ~ zeyrek (Osmanlıca, s.237)

Said Hurşid, Yunus Emre Divanı'nda geçen kelimelerin sayılarını vermiştir. Ona göre divanda toplam 2555 kelime vardır.

Türkçe : 1191 %46.6
Arapça : 967 %37.9
Farsça : 381 %14.9
Diğer : 16 %0.6

Diğer başlığı altında Grekçe 10, Latince 3, Ermenice 2, German kökenli 1 kelime vardır. Buna göre Moğolca kökenli kelimelerin de bu listede yerini alması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.
- Khourchid, Said, La Langue de Yunus Emre Contribution a l'histoire du Turc Pre-Ottoman, Ministère de la culture, Ankara 1991.
- Lessing, Ferdinand D. , Moğolca- Türkçe Sözlük 1, A-N; 2 O-C (Z), Çev. Günay Karaağaç, TDK. Yay., Ankara 2003.
- Räsänen, Martti, Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki 1969.
- Schönig, Claus, Mongolische Lehnwörter im Westghusischen, Wiesbaden 2000.
- Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı, Tenkitli Metin, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.
- Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1991.
- Tekin, Talat, "Yunus Emre'nin Gotik Harfleriyle İki Manzumesi", Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri, Yayına Haz. : Emine Yılmaz- Nurettin Demir, Öncü Kitap, Ankara 2004, s.267-288.
- Timurtaş, Faruk K., Yunus Emre Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser Tercüman Kitapçılık AŞ., İstanbul, (?).
- TS: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü,

Tuna, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I”, TM., C. XVII, s.209-250.

Tuna, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II, TM., C. XVIII, s. 281-314.

YUNUS EMRE’NİN XIII.-XIV. YÜZYIL ANADOLU KÜLTÜR ÇEVRELERİ İLE ETKİLEŞİMİ

Emel KILIÇ

Yunus Emre’nin Anadolu’da yaşadığı dönem, Türkiye Selçuklu Devleti’nin dağılmaya ve Türk Beylikleri’nin kurulmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu’da siyasi bölünmelere, kültür alanı farklılıkları eşlik etmiştir. XIII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu kültürü gerek kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan ve gerekse Horasan Erenleri tarafından geliştirilen bir kültürel çeşitliliğe sahne olmuştur.

Yunus Emre’nin eserlerinden çeşitli kültür çevreleri ile etkileşim içinde olduğu, Anadolu kentlerini dolaştığı; değişik çevrelerin fikrî ve sosyal önderleri ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Yunus Emre dönemin fikrî ve sosyal önderlerinin düşüncelerinden etkilenmiş ve bu kişiler etrafında gelişen Anadolu kültür çevrelerini etkilemiştir. Yunus Emre felsefesinde, etkileşim halinde olduğu birçok kültür çevresinin etkisi vardır ve onu salt bir kültüre mal etmek hatalı olacaktır. Bildiride Yunus Emre’nin dünya görüşünün, düşüncelerinin çeşitli kültür kaynaklarından beslendiği vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Batınlık, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Ahilik

Yunus Emre’s interaction with the Anatolian Cultural Circles in XIII-XIVth centuries

Yunus Emre lived in Anatolia in a period during which Turkish State of Seljuks started to collapse and Turkish